

Panvinio, que aparecen en las *syllogae* vaticanas elaboradas por éste. Asimismo añade informaciones extraídas del examen del reverso de las *schedulae* y corrige algunos datos erróneos transmitidos en los volúmenes IX y X del CIL. A. M. Prestiani Giallombardo, «Antonio Agustín e l'epigrafia greca e latina di Sicilia», analiza los epígrafes sicilianos contenidos en el MS 5781 de la Biblioteca Nacional de Madrid, sobre todo los del folio 22, para concluir que Agustín es el autor de las copias más antiguas que tenemos de algunos de ellos.

Completan este recorrido por la epigrafía manuscrita el trabajo de J.J. Wilkes, «The Manuscript Tradition of Dalmatian Inscriptions: Cyriac of Ancona and After», y el mío propio, «L'identificación des papiers d'Antonio Agustín à travers sa correspondance». Dentro del argumento epigráfico también se inscribe de lleno el apéndice III que aparece en el libro. Es un inventario extremadamente útil, realizado por la Dra. Helena Gimeno —«Manuscritos y epigrafía latina: datos para un censo español»— de los manuscritos de argumento epigráfico que se encuentran en los fondos de la Biblioteca Nacional de Madrid. Lejos de ser completo, como la misma autora hace constar, nos proporciona una descripción sucinta del contenido de cada uno de ellos, al igual que noticias sobre su procedencia, sus posibles poseedores y, en su caso, su cita en el *Corpus Inscriptionum Latinarum*, pues, no en vano, esta compilación arranca de los trabajos preparatorios para la nueva edición del segundo volumen del CIL.

La Dra. E. Durán, «Antonio Agustín y su entorno familiar», hace un estudio pormenorizado de las relaciones familiares del arzobispo *sensu lato* y apunta la hipótesis

muy sugestiva del posible origen converso de la familia Agustín, hecho que explicaría algunos de los pasajes más oscuros de su trayectoria personal.

La aportación de J.L. Ferrary, «La Genèse du *De legibus et senatus consultis*», establece el origen y el desarrollo de esta obra, que Agustín tenía ya preparada para la imprenta en 1544 y que no publicó hasta 1583, y de la que había realizado sucesivas redacciones. Su trabajo se basa en la feliz y escrupulosa colación de los distintos manuscritos en que se nos han conservado las distintas redacciones.

El artículo de R. Truman, «Jean Matal and His Relations with Antonio Agustín, Jerónimo Osorio da Fonseca and Pedro Ximenes», constituye un interesante recorrido por la vida de Matal a través de su amistad con los tres humanistas mencionados; destaca, en este artículo, la cautelosa propuesta que hace el autor sobre los motivos que podrían haber incidido en su alejamiento progresivo de Agustín, después de su viaje a Inglaterra en 1555.

Completan las aportaciones al libro N. Baker, «Antonio Agustín's Letter to Diego Hurtado de Mendoza»; W. McCuaig, «Antonio Agustín and the Reform of the Centuriate Assembly»; H. Wrede, «Die *Themis Dea* des S. V. Pighius» y D. J. Jansen, «Antonio Agustín and Jacopo Strada».

En definitiva, nos encontramos delante de dos obras singulares, que consiguen aportar nuevos datos sobre la figura de Agustín y de sus amigos y colaboradores científicos, y que, por consiguiente, deberían alentar a otros investigadores a revisar la vida y la obra de este arzobispo aragonés.

Joan Carbonell i Manils

MUNDÓ I MARCET, A.M.

«La cultura artística escrita a la Catalunya dels segles IX-XIII».

En *Catalunya romànica. Introducció a l'estudi de l'art romànic català*. Vol. I. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.

El volum I de *Catalunya romànica. Introducció a l'estudi de l'art romànic català* inclou a les pàgines 133-162 un apartat que

es dedica a *La cultura artística escrita durant el període que abasta els segles IX-XIII*, redactat pel professor Anscari M. Mundó i Marcet.

Ja en altres bandes d'aquesta magna obra havien estat donades notícies sobre alguns aspectes relacionats amb el tema estudiat per Mundó, però és en aquest capítol on es dona una síntesi de l'estat actual dels coneixements sobre els escriptors medievals catalans, sobre la paleografia, la codicologia i la il·lustració del llibre com també l'epigrafia. Després d'al·ludir a les *fonts culturals* d'aquest període i de remarcar la presència d'algun *laicus* en el món dels escriptors, Mundó fa referència als nivells de cultura i a la seva evolució en una època en què, per exemple, el monjo Gerbert —futur papa Silvestre II— «vingué a aprendre a Catalunya ciències mal conegudes al rovell de l'ou d'Europa», i se centra, finalment, en el camp de l'escriptura, tot remarcant com l'escriptura llatina als territoris catalans ha sofert una substitució relativament ràpida —el pas de la visigòtica [en què són escrits els més antics manuscrits —des del segle VII— d'origen català] a la carolina al segle IX—, una evolució lenta d'aquesta i una transformació una mica accelerada de la carolina a la gòtica, entre el segle XII i XIII».

La part més substanciosa del treball, però, és la dedicada a la presentació dels diversos escriptors catalans, amb llurs corresponents biblioteques, còdexs i cal·lígrafs, en la qual, després de fer referència als inventaris de llibres —pels quals podem saber que a Ripoll n'hi havia, a la mort d'Oliba (segle XI), uns dos-cents cinquanta, i que, a mitjan segle XII, la Seu d'Urgell comptava amb dos-cents vint-i-cinc— i a la distribució geogràfica dels escriptors, presenta, d'antuvi, els escriptors menors, mal coneguts, com ara Banyoles, Vilabertran, Sant Pol de Mar, Serrateix, Àger, Organyà, Manresa, Sant Vicenç de Cardona, Solsona, Sant Benet de Bages, Santa Maria de l'Estany, Sant Pere de les Puelles de Barcelona, Sant Daniel de Girona, i altres encara, tot acabant el capítol amb un recerregut a través dels cartularis, com els *Libri Antiquitatum* de la catedral de Barcelona, el *Liber dotalium*, de la Seu d'Urgell, el *Liber dotationum* de la catedral de Vic o el *Cartoral dit de Carlemany* de la de Girona.

I arriba, així, als escriptors majors: la metròpoli de Narbona visigòtica, Elna, Arles, Cuixà, Canigó, Sant Pere de Rodes, la Seu d'Urgell, Roda de Ribagorça; Girona —l'estudi dels quals ocupa sis denses pàgines on es parla dels llibres visigòtics i primers carolingis, els copistes entorn de Riquer (*Richerius*), l'Evangelari relligat, les inscripcions gironines, l'abadessa Maria i l'estola dita de sant Narcís (apartat on Mundó posa en relleu la figura de l'autora dels textos de l'escola: Maria, una persona de la noblesa catalana del segle X, piadosa, però al mateix temps molt culta, com ho demostren els textos), el *Manuale* de la comtessa Duoda, el tapís de la Creació, els còdexs gironins dels segles XI i XII, el *Beatus* en visigòtica i el *Beatus* en carolina, el *Sacramentari* dit de Vilabertran, i acaba amb l'ampli seguiment de les traces de l'escriptor *magister Barchinonensis et Gerundensis* Renall, que actuà a Barcelona entre 1109 i 1119, i a Girona entre 1121 i 1143—, Barcelona —on remarca d'una manera especial l'escola escriptori de Bonsom com també les inscripcions i els epitafis comtals de Guifré Borrell i de Ramon Berenguer IV, i l'astrolabi i Seniofred Llobet—, San Cugat del Vallès, Ègara-Terrassa, Osona-Vic —amb l'activitat d'Ermemir Quintià, entre 1029 i 1080—, Ripoll —escriptori del qual comença traçant els períodes per a concloure que la Bfblia, Vaticà lat. 5.729, la de París, BN, lat. 6, i la suposada de Fluvià (després d'identificar aquesta tercera fins fa poc desconeguda), són totes tres ripolleses.

En síntesi, l'estudi de Mundó és un excel·lent treball dedicat a racionalitzar la datació dels manuscrits dels segles IX-XIII i agrupar-los per escriptors, llocs on es redactaven, s'escriuien cal·lígrafament i es decoraven o il·lustraven. Ja eren coneguts els escriptors de Vic i de Ripoll, però no s'havia parat la suficient atenció a altres com els de Girona, de la Seu d'Urgell o de Sant Cugat del Vallès. Altrament, Mundó intenta posar ordre en la cronologia de l'art de la miniatura, a base d'analitzar en primer lloc i sobretot els aspectes paleogràfics i codicològics

dels manuscrits il·lustrats, car és així —més que no pas estudiant comparativament l'estil artístic de les miniatures— com aquella pot ésser més precisada.

El treball de Mundó en els estudis medievals, ben dilatat i fecund, com ha exposat el professor Jesús Alturo a «*Studia Monastica*», vol.36 (1994) fasc. 1, pàgines 83-99, constitueix una gran contribució al coneixement del

material de la cultura a l'època de la naixença de la nació catalana, contribució que havia estat precedida pels treballs sobre *La literatura llatina dels segles X-XII* publicats per Lluís Nicolau d'Olwer el 1932, i que és continuada pels del ja esmentat Alnuro sobre *La cultura llatina medieval a Catalunya* (1991).

Jaume Medina